

NGHỆ THUẬT QUẢN TRỊ KHÔNG GIAN CÔNG: TRƯỜNG HỢP Ở PHƯỜNG PHÚC TÂN, QUẬN HOÀN KIẾM, HÀ NỘI

I VŨ TÚ QUỲNH

Email: quynhtonkin@gmail.com
Viện Nghiên cứu Văn hoá

I NGUYỄN MINH QUANG

Email: qunagdna@gmail.com
Trường Đại học Mỹ thuật Thành phố Hồ Chí Minh

THE ART OF PUBLIC SPACE MANAGEMENT: A CASE IN PHUC TAN WARD, HOAN KIEM DISTRICT, HANOI

TÓM TẮT

ABSTRACT

Nghiên cứu về nghệ thuật, người ta thường nhắc tới ba chức năng cơ bản là chức năng nhận thức, chức năng giáo dục và chức năng thẩm mỹ. Tuy nhiên khi nghiên cứu về các hoạt động nghệ thuật gần đây ở đô thị Hà Nội, chúng tôi nhận thấy, ngoài các chức năng cơ bản không thể phủ nhận, nghệ thuật còn phát huy hiệu quả vai trò quản trị không gian công. Đây là một vấn đề hết sức mới mẻ và thú vị, mở rộng trường ảnh hưởng của nghệ thuật đối với đời sống xã hội và cộng đồng. Bài viết này đề cập tới trường hợp dự án nghệ thuật công cộng ở phường Phúc Tân, quận Hoàn Kiếm, Hà Nội như một minh chứng thực tế cho thấy vai trò của nghệ thuật trong việc quản trị không gian công ở đô thị.

Từ khóa: Nghệ thuật công cộng, Dự án nghệ thuật công cộng Phúc Tân, quản trị không gian công ở đô thị

When studying art, people often mention three basic functions: cognitive function, educational function and aesthetic function. However, when researching recent art activities in urban Hanoi, we found that, in addition to its undeniable basic functions, art also effectively promotes the role of public space management. This is a very new and interesting issue, expanding the influence of art on social life and the community. This article refers to the case of a public art project in Phuc Tan ward, Hoan Kiem district, Hanoi as a practical demonstration of the role of art in urban public space management.

Keywords: Public art, Phuc Tan public art project, public space management in urban areas

1. Bối cảnh nghiên cứu

Trong mối quan tâm của chúng tôi về đời sống thẩm mỹ đô thị những thập niên đầu thế kỷ XXI, trào lưu nghệ thuật công cộng là một hiện tượng nghệ thuật đáng chú ý bởi sự xuất hiện của nó không hoàn toàn mới lạ nhưng lại tạo nên những tác động xã hội ở nhiều chiều cạnh.

Trong hai thập niên đầu thế kỷ XXI, ở Hà Nội, một số dự án nghệ thuật công cộng được thực hiện gây hiệu ứng xã hội mạnh mẽ. Nhiều người biết đến dự án Con đường gốm sứ ven sông Hồng, khởi công từ cuối năm 2007 và khánh thành vào cuối năm 2010, do nhà báo, họa sĩ Nguyễn Thu Thủy là tác giả về mặt ý tưởng. Con đường gốm sứ được thực hiện tại vị trí của các bức tường bê tông thay thế con đê đất kéo dài từ cửa khẩu An Dương đến cửa khẩu Vạn Kiếp, dọc theo các

phố Trần Khánh Dư, Trần Quang Khải, Trần Nhật Duật, Yên Phụ. Trước khi có các bức tường đê bê tông thì ở đây từng tồn tại nhiều ki lô mét đê đắp bằng đất phủ cỏ xanh, biểu tượng cho quá trình trị thủy sông Hồng tồn tại từ hàng trăm năm trước. Khi được thay thế bởi bức tường bê tông, người ta mới chỉ chú ý về mặt chức năng mà thiếu quan tâm về mặt thẩm mỹ, vì vậy bức tường bê tông mang dáng vẻ thô cứng, màu xám lạnh lẽo đã gợi ý cho các nghệ sĩ thực hiện nghệ thuật ở nơi đây.

Được ghép từ hàng ngàn mảnh gốm, sứ với muôn sắc màu, con đường gốm sứ thuộc dạng tranh Mosaic – tranh ghép mảnh, mang chủ đề ca ngợi văn hoá, lịch sử, con người Hà Nội. Hơn 10 năm tồn tại, Con đường gốm sứ đã trở thành tài sản nghệ thuật của thủ đô, được nhiều người nhắc đến.

Tiếp sau đó, Dự án nghệ thuật công cộng phố Phùng Hưng được thực hiện với mục đích tạo dựng không gian nghệ thuật ở khu vực phố cổ, kết nối và mở rộng không gian phố đi bộ nhằm mục tiêu kép, vừa phát triển quy hoạch không gian đô thị, cải tạo cảnh quan vừa phát triển kinh tế.

Những bức bích họa có đặc tính hấp dẫn người xem tương tác với tác phẩm, đã biến phố Phùng Hưng trở thành một địa điểm có tiếng ở Hà Nội, thu hút lượng lớn người dân đến vui chơi, giải trí vào những dịp lễ tết quan trọng, xoá mờ hình ảnh của đoạn tường đá chân cầu Long Biên vốn âm thấp, ngồn ngang xe rác trước kia. Những người trẻ đến đây lưu lại rất nhiều các bức ảnh chụp và chia sẻ trên không gian mạng, tạo ra sự lan toả của di sản trên nền của một địa điểm ít người lui tới.

Mới đây nhất là dự án nghệ thuật công cộng được thực hiện tại khu vực phường Phúc Tân. Nằm ở vị trí khuất nẻo của đô thị, lại xuất hiện đúng vào thời điểm dịch bệnh Covid 19 lan tràn, toàn xã hội thực hiện việc giãn cách phòng chống dịch, nghệ thuật công cộng khu vực phường Phúc Tân chưa được nhiều người biết đến một cách rộng rãi như Con đường gốm sứ ven sông Hồng hay Bích họa phố Phùng Hưng. Tuy vậy, dự án nghệ thuật công cộng Phúc Tân thu hút sự quan tâm của chúng tôi bởi ý nghĩa đặc biệt của dự án này đối với cả chính quyền và người dân sống tại.

2. Dự án nghệ thuật công cộng Phúc Tân

Từ giữa năm 2019, ý tưởng về dự án nghệ thuật được các nghệ sĩ nhen nhóm thực hiện khi chính quyền quận Hoàn Kiếm triển khai kế hoạch cải tạo bờ ven sông Hồng. Một đoạn bờ ven sông thuộc khu vực phường Phúc Tân, quận Hoàn Kiếm, Hà Nội được nhóm nghệ sĩ khảo sát và rồi sau đó, đến tháng 2/2020, nơi đây chính thức trở thành không gian trưng bày 16 tác phẩm nghệ thuật tạo hình của 16 nghệ sĩ đương đại, bao gồm cả nghệ sĩ trong nước và nước ngoài. Qua trao đổi với nhóm nghệ sĩ, chúng tôi được biết, Nghệ thuật công cộng Phúc Tân là định danh mà nhóm nghệ sĩ tự gọi về không gian nghệ thuật này.

Nơi hiện diện các tác phẩm nghệ thuật là khu vực bức tường cũ được xây từ năm 1993, chạy dọc bên bờ sông, phân lập khu dân cư với phân bãi bồi ven sông. Trước khi dự án nghệ thuật công cộng được thực hiện, khu vực này không chỉ hoang vắng, ít người lui tới mà còn tràn ngập rác thải và phế liệu xây dựng, là nơi tập trung xe rác, xe lambro chờ hàng mà người dân chiếm dụng đất công để đỗ.

Nét hấp dẫn của nghệ thuật công cộng Phúc Tân chính là thông điệp về rác thải được các nghệ sĩ đưa ra một cách rõ ràng từ ý tưởng cho đến các thực hành

nghệ thuật. Các tác phẩm được trưng bày là kết quả từ quá trình tương tác giữa con người với chính môi trường rác thải nơi đây. Nghệ sĩ và người dân cùng làm nghệ thuật từ rác. Công chúng khi đến khu vực này, tiếp cận với từng tác phẩm nghệ thuật, đều nhận thấy thông điệp về rác thải hiện diện trên từng tác phẩm và thường ngạc nhiên khi thấy nghệ thuật được làm ra từ những vật dụng hết sức bình thường của cuộc sống, những thứ tưởng như chỉ là đồ bỏ đi.

Ngay từ khi dự án nghệ thuật công cộng Phúc Tân đang trong quá trình thực hiện cho đến khi các tác phẩm hoàn tất việc trưng bày, đã có rất nhiều bài báo trên các trang mạng xã hội đưa tin về dự án này. Chúng tôi đã tìm đọc rất nhiều bài viết trên các trang báo uy tín và nhận thấy hầu hết các bài viết đều có nội dung tích cực, ca ngợi ý nghĩa của nghệ thuật khi thể hiện thông điệp về rác thải và hiệu ứng thực tế của nó với cộng đồng dân cư. Chúng tôi không phủ nhận kết quả tốt đẹp mà nghệ thuật công cộng Phúc Tân đạt được. Tuy nhiên, đằng sau những điều tốt đẹp đó, chúng tôi nhận thấy còn có những câu chuyện thú vị khác.

Khu vực phường Phúc Tân, nơi sát bờ sông Hồng vốn là một “điểm đen về rác thải”. Với chính quyền quận Hoàn Kiếm, sự ô nhiễm của rác thải chỉ là một vấn nạn, ẩn đằng sau đó còn là dụng ý lấn chiếm đất công. Những bãi rác ngồn ngang gạch vỡ, bê tông, chai lọ, xi than, bàn ghế, cửa gỗ, chăn bông, kính vỡ... chỉ sau một thời gian sẽ xuất hiện những túp lều tạm bợ được dựng lên để chăn nuôi gà vịt, làm nhà vệ sinh hoặc được san ủi thành bãi trống làm nơi đỗ xe. Cách đây gần 30 năm, một bức tường gạch cao 2m, dài khoảng 500m được chính quyền dựng lên để ngăn chặn người dân lấn chiếm đất công làm chỗ trồng cây hay chăn nuôi động vật. Trên bức tường đó và tại khu vực sát bờ sông, chính quyền sở tại đã gắn và cắm biển cấm với nội dung rất cụ thể: “Cấm lấn chiếm đất (kể cả việc lấn chiếm để xây dựng và trồng cây), vứt rác, đổ phế thải, vật liệu xây dựng”. Đây là các hình thức chính quyền sử dụng để buộc người dân phải tuân thủ những giới hạn không gian được phép sử dụng và không được phép sử dụng, quy định những việc không được phép làm. Thay vì các văn bản cấm thường không được người dân quan tâm hoặc nhanh chóng bị quên lãng, bức tường là sự tồn tại hằng xuyên, lâu dài theo thời gian, là hàng rào ngăn cấm trực tiếp, là hiện diện vật chất của quyền lực, tác động thẳng tới hành vi lấn chiếm đất công. Cách làm này mang hy vọng sẽ hiệu quả hơn so với những lời kêu gọi, nhắc nhở.

Bức tường đã tồn tại ở đó gần 30 năm là vật chứng thể hiện quyền lực của chính quyền trong việc quản lý đất. Tuy nhiên, sự hiện diện của bức tường và các biển cấm của chính quyền không thực sự hiệu quả,

ARTS

không đủ sức ngăn cấm người dân. Từ nhiều năm nay, khu vực này trở thành bãi rác lớn bất chấp chính quyền nhiều lần ra quân dẹp nạn “rác tặc”. Vấn đề đây không phải là bãi rác tự phát mà là hoạt động dùng rác thải để lấn chiếm bãi sông, lấy chỗ làm nhà vệ sinh, chuồng nuôi gà hay bãi đỗ xe. Những việc làm này đương nhiên bị chính quyền dẹp bỏ nhưng bãi rác vẫn hình thành và nhiều người dân còn mặc định đó là nơi đất chó đi vệ sinh. Người dân còn cố tình phá đục một vài đoạn tường, mở thành lối đi thông ra phía bờ sông Hồng.

Tham chiếu quan điểm nghiên cứu về quyền lực của Joseph Nye [2], bức tường thể hiện quyền lực cứng của chính quyền trong việc bắt buộc người dân phải tuân thủ quy định về phạm vi sử dụng đất. Tính chất tác động từ bên ngoài của quyền lực cứng luôn tiềm ẩn nguy cơ chống đối. Người dân không thích sự tồn tại của bức tường và không muốn để tâm đến khu vực này. Việc người dân phá tường, đục mở những lối đi tự phát ra phía bờ sông, coi khu vực này là nơi đổ rác, là mặt sau của khu dân cư... phần nào phản ánh thái độ thiếu tuân thủ, thiếu hợp tác của người dân đối với quy định của chính quyền sở tại.

Bức tường trở nên đặc biệt từ khi nó là nơi gắn kết 16 tác phẩm nghệ thuật đương đại làm nên không gian nghệ thuật công cộng Phúc Tân. Bức tường cũ mang màu thời gian với nhiều đoạn tường bong tróc, vỡ lở, chân tường ẩm mốc, rêu phong trở thành nền cảnh cho các sắp đặt nghệ thuật đương đại.

Trong số 16 tác phẩm nghệ thuật ở khu vực Phúc Tân, đáng chú ý có một tác phẩm của nghệ sĩ Trần Tuấn, đến từ Huế. Quan sát thấy một vài đoạn tường bị người dân đục phá để mở lối đi tự phát ra phía bờ sông, tác giả đã thực hiện một tác phẩm phản ánh ý nhị mong muốn của người dân sống phía bên trong bức tường. Tác phẩm được họa sĩ thực hiện trực tiếp lên bức tường có sẵn. Trên lớp vữa trát ngoài đã cũ, những nhát đục nông tạo đường lượn mềm mại giống như những nếp vải tụ về một điểm và ở đó, các nếp vải được giữ lại bằng một chiếc kẹp kim loại khổng lồ gắn phía trên cao của bức tường. Búa, đục trong tay họa sĩ đã biến bức tường gạch thô cứng trở thành tấm lụa mềm được ai đó khẽ kéo vén lên để từ đây, tầm nhìn được giải phóng mệnh mang ra phía bờ sông. Tác phẩm không có màu sắc rực rỡ mà mang màu vôi vữa của chính bức tường cũ, lại nằm lùi phía sau so với tất cả các tác phẩm còn lại nên đôi khi người ta khó nhận ra ngay sự hiện diện của nó. Tác phẩm có hình thức giản dị, ý tứ kín đáo nhưng chạm rất trúng tâm tư, mong muốn của người dân.

Khi nhóm nghệ sĩ đến khảo sát khu vực này để thực hiện dự án nghệ thuật công cộng, dự định ban đầu là đập bỏ đoạn tường cũ và xây một đoạn tường mới

hoàn toàn để các nghệ sĩ triển khai các tác phẩm nghệ thuật trên đó một cách chủ động. Tuy nhiên nhóm nghệ sĩ không chọn giải pháp này. Giữ nguyên bức tường cũ là lựa chọn của nhóm nghệ sĩ bởi họ nhìn thấy ở đó những dấu vết phản ánh văn hoá địa phương và màu thời gian. Theo lời nghệ sĩ Nguyễn Thế Sơn, giám tuyển dự án nghệ thuật công cộng Phúc Tân, bức tường Phúc Tân cũ kỹ, hẳn nhiều ngăn nước là dấu vết của những trận lũ tại khu vực ngoài đê sông Hồng. “Lứa người trẻ sinh sau giai đoạn này sẽ không biết gì về Hà Nội mùa lũ. Nhưng bức tường lại khác, đó là chứng nhân và cũng là nơi lưu giữ ký ức gắn liền với cuộc sống của bao thế hệ người dân nơi đây. Nó giống như những vết hằn trên một bộ não của Hà Nội. Bởi thế, chúng tôi muốn giữ lại bức tường, không can thiệp gì cả, thậm chí không tác động vào nó. Các tác phẩm của chúng tôi cũng hạn chế tối đa việc đục, đẽo, khoan, gọt... hay can thiệp sâu vào kết cấu sẵn có, chỉ duy nhất tác phẩm của Trần Tuấn là làm thẳng vào tường, tác phẩm hay lắm” (Chia sẻ của Nguyễn Thế Sơn với phóng viên báo Thể Thao & Văn Hoá).

Từ một bức tường chống lấn chiếm đất, theo cách diễn giải của Sơn và nhóm nghệ sĩ, bức tường giờ đây được cấp nghĩa là bức tường văn hoá với các dấu tích mà lịch sử hằn in trên đó. Cách làm này của Sơn và nhóm nghệ sĩ ngay lập tức nhận được hiệu ứng tích cực từ phía người dân khi chỉ ra ý nghĩa lịch sử và giá trị văn hoá của bức tường. Họ nhanh chóng được thuyết phục bởi họ nhận ra những ký ức văn hoá của khu vực mà vì lý do nào đó, đã không được nhận ra hoặc không được khơi dậy trong nhận thức của mỗi người về nơi mình sinh sống. Như được khai sáng, người dân nhận thấy bức tường rất đáng tồn tại ở nơi này, cần được gìn giữ và họ chủ động hỏi thúc nhau nhanh chóng thu dọn rác, trả lại mặt bằng sạch sẽ để nghệ sĩ làm nghệ thuật.

Về khu vực Phúc Tân, trong cảm nhận của nhiều người, đây không phải là khu vực dễ tiếp cận. Phúc Tân xưa là xóm nghèo ngoài đê, dân cư thưa thớt, cỏ lau ngút ngàn, nơi sinh sống của cư dân xóm bãi (khu vực ngoài đê, sát mép sông Hồng), phía dưới gầm cầu Long Biên. Đây là phạm vi của phường Phúc Xá cũ và của phường Cơ Xá từ nhiều thế kỷ trước. Dân bãi là cách gọi có phần miệt thị về cộng đồng dân cư ở đây bởi trong số họ có nhiều người là lao động nghèo, làm các công việc thuê mướn, lao động nặng nhọc như cừ vạ, thuyền chài, những nghề bán rong, hát rong, nhặt ve chai, tầm quắt, đồng cốt... và những thành phần bất hảo như trộm cướp, cờ bạc, nghiện ngập, tù tội... trong đó có cả dân anh chị, giang hồ, tội phạm từ ngoại tỉnh trôi dạt về đây ăn náu, sống trốn tránh pháp luật. Môi trường sống nhiều bãi hoang, ao nước, cỏ lau, cây dại rậm rạp cao lút đầu người, vừa thuận lợi cho tệ nạn ẩn núp, vừa thu hút những người có cuộc sống nay đây mai đó “nhảy dù” chiếm đất.

Cuộc sống cư trú của người dân xóm bãi tạm bợ, nhà cửa thấp bé, sơ sài bởi nạn lũ lụt hằng năm luôn nhấn chìm xóm bãi trong cuộn cuộn nước lũ sông Hồng. Mỗi mùa nước lũ dâng lụt mái nhà, người dân lại bỏ nhà chạy lụt, lênh đênh trên các con thuyền gỗ, thuyền tôn dập dềnh cùng nổi, xoong, gà, chó.

Ngày nay, do đặc điểm thủy văn sông Hồng có nhiều biến đổi khiến cho lũ trên sông giảm đi đáng kể mức độ dữ dội của ngập lụt. Thậm chí nhiều năm trở lại đây, mùa lũ nước không về, lòng sông trở cạn, bãi giữa nổi lên chia dòng chảy của sông. Khu vực Phúc Tân không còn là xóm bãi hoang sơ, tá túc tạm bợ mà đã phát triển ổn định thành phường Phúc Tân với phố xá được quy hoạch đường đi lối lại, các con phố được đặt tên gọi chính thống, nhà cửa kiên cố, cao đẹp, dân cư đông đúc. Các biệt danh dân bãi, xóm bãi xuất hiện ít dần trong cách gọi hàng ngày. Tuy vậy, nơi đây vẫn tập trung nhiều dân ngoại tỉnh đến ở trọ, làm mướn, dân tù tội cư trú, vì vậy, trong quan niệm của nhiều người, ký ức xa xưa của vùng đất “thảo khấu”, nhiều tệ nạn chưa hẳn đã mất đi mà vẫn tiếp tục được truyền tai nhau mỗi khi có ai hỏi đến khu vực Phúc Tân, gây tâm lý e dè cho nhiều người khi muốn thâm nhập khu vực này.

Những ngày đầu xuất hiện ở khu vực bãi rác Phúc Tân, nhóm nghệ sĩ rất ái ngại trước những ánh mắt dò xét, thiếu thân thiện của người dân, thậm chí cảm nhận được cả sự khó chịu của họ khi không biết đám người lạ (nghệ sĩ) bỗng dung đến nơi ngập rác này để làm gì? Cái gì sẽ diễn ra ở đây và gây ảnh hưởng như thế nào đến cuộc sống của họ? Mặc dù chưa gặp những phản ứng thái quá song quan sát thấy nhiều người có hình xăm trổ qua lại, những nhóm người đánh cờ bạc cời trần, sát phạt nhau bằng những câu chửi thề ồn ào bãi ven sông, bản thân Sơn cũng thấy khá sợ. Sơn bộc bạch: “Nghe mọi người nói dân bãi ngang ngược, ở đây có nhiều dân anh chị xã hội đen, lưu manh, giang hồ, anh hùng hảo hán... toàn thành phần bất hảo cả, tôi cũng gờm gợn. Lúc đó tôi nghĩ phải tìm cách tiếp cận người dân trước khi làm nghệ thuật, nhưng việc này không dễ... Cả nhóm nhận ra rằng vấn đề lớn nhất của dự án lần này là thuyết phục người dân chứ không phải vấn đề về nghệ thuật”. (Tư liệu phỏng vấn ngày 5/2/2020).

Được sự giúp đỡ của chính quyền quận Hoàn Kiếm và phường Phúc Tân, nhóm nghệ sĩ có sáng kiến tổ chức buổi gặp mặt các hộ dân Phúc Tân sống sát khu vực bức tường, cạnh bãi rác để trao đổi về dự án nghệ thuật mà nhóm dự định thực hiện. Khác biệt với tất cả những lần làm nghệ thuật trước đây, nhóm thường tổ chức các buổi Art Talk để trình bày sâu về ý tưởng nghệ thuật hoặc để trao đổi các kinh nghiệm, chia sẻ các vấn đề học thuật, song, ở buổi nói chuyện lần này với người dân trong không gian của Nhà văn hoá

phường Phúc Tân, nhóm của Sơn không diễn giải về nghệ thuật mà chủ yếu chia sẻ với người dân những công việc cụ thể mà nhóm sẽ làm có liên quan đến câu chuyện văn hoá của vùng đất này trong quá khứ. Buổi nói chuyện của Sơn và nhóm nghệ sĩ không nhằm mục đích giúp người dân hiểu về nghệ thuật mà muốn người dân nhận thấy rằng, nơi họ sinh sống không phải là khu vực bị bỏ quên, là mặt sau của thành phố chỉ có rác và sự hẻo lánh. Đây là nơi chất đầy ký ức của bến sông đã từng diễn ra hoạt động giao thương trên bến dưới thuyền từ một trăm năm trước, là một hợp phần làm nên dáng nét của đô thị cổ Thăng Long trong quá khứ, là nơi lưu giữ dấu ấn lịch sử của Hà Nội những mùa lũ dâng, là cuốn nhật ký sống động của một thành phố ven sông...

Các tác phẩm được thực hiện theo ý tưởng tương tác với địa điểm bằng các ký ức văn hoá của khu vực. Vật liệu làm nghệ thuật là những đồ phế thải do người dân hợp sức gom góp mang về, chọn lọc và làm sạch.

Tác phẩm Thuyền của nghệ sĩ Vũ Xuân Đông gợi nhắc lại dấu ấn lịch sử khảng định Phúc Tân cách đây hơn 100 năm trước đã từng là cửa ngõ của đô thị cổ chứ không phải là mặt sau của thành phố. Một tác phẩm Thuyền khác của nghệ sĩ Cấn Văn Ân dài 7m, nặng 400 kg được ghép bằng 5000 mảnh gương nhỏ lấp lánh phản chiếu khung cảnh ven sông và cầu Long Biên thấp thoáng, gợi nhắc hình ảnh quen thuộc của chiếc thuyền tôn thường thấy ở những ngôi nhà của người dân làm nghề chài lưới ven sông, cũng là phương tiện của người dân vùng lũ. Gánh hàng rong của nghệ sĩ Nguyễn Thế Sơn là hình ảnh của những người phụ nữ gồng gánh mưu sinh rất phổ biến ở đô thị cho đến những thập niên cuối thế kỷ XX, là nguồn lao động tập trung đông đúc khi Phúc Tân là nơi các thuyền bè cập bến sông Hồng để bán buôn, trao đổi hàng hoá với khu vực đô thị. Xăm tàu điện của nghệ sĩ Phạm Khắc Quang đề cập tới công việc của những người lao động nghèo vốn chẳng khi nào vắng bóng ở đô thị, sự có mặt của họ là hợp phần làm nên nét văn hoá đô thị. Nhà nổi của nghệ sĩ Lê Đăng Ninh gợi lại ký ức về cuộc sống của những gia đình người dân nhập cư lênh đênh trên sông nước sông Hồng, một hợp phần đã từng làm nên đời sống của dòng sông.

Cùng ý tưởng sử dụng thùng phuy, Nguyễn Ngọc Lâm xây dựng Thành phố ven sông bằng hơn 20 thùng phuy sơn màu rực rỡ chồng xếp lên nhau như những toà cao ốc. Đó là thành phố ven sông trong tương lai.

Nghệ sĩ người Tây Ban Nha, Diego Cortiza không đi theo hướng ngược về ký ức lịch sử mà phản ánh cuộc sống ở Phúc Tân bằng những giá trị đương hiện của nó với những lồng bu gà cũ thu gom ở chợ Long Biên,

ARTS

son màu tạo thành những chiếc lồng đèn độc đáo treodọc theo bức tường.

Mỗi tác phẩm nghệ thuật là một cách tiếp cận, kể những câu chuyện khác nhau về văn hoá của dọc dài lịch sử khu vực Phúc Tân trong sự gắn kết với sông Hồng và đô thị Thăng Long - Hà Nội. Có những câu chuyện đã phai mờ theo năm tháng mà người dân sống ở đây hầu như không còn biết đến, không còn nghe thấy. Có những câu chuyện là cuộc sống của ngày hôm nay. Nghệ thuật vừa đánh thức những ký ức lịch sử, vừa phát hiện những dấu nét đương đại qua cảm nhận của nghệ sĩ.

3. Nghệ thuật trở thành phương tiện quản trị không gian công

Phỏng vấn người dân, chúng tôi cảm nhận được niềm vui của người dân khi họ nói về dự án nghệ thuật công cộng này. Chị Quỳnh Hương cho biết: “Chị không biết lắm về nghệ thuật nhưng chị thích mấy cái thuyền làm bằng chai nước. Chỉ toàn chai nhựa mà các chú ấy làm đẹp thật”. Nhiều người dân mỗi chiều ra khu vực này tập thể dục cho biết: “Bây giờ ra đây tập thể dục được chứ trước rác hôi, bẩn lắm.”

Những câu chuyện văn hoá là nhân tố khiến người dân được thuyết phục bởi họ vốn không có nền tảng để hiểu biết sâu về nghệ thuật. Văn hoá là phương tiện giúp người dân tiếp cận và hiểu được nghệ thuật. Thay vì những ánh mắt dò xét lúc đầu, người dân trở nên thân thiện và tích cực hỗ trợ nghệ sĩ, từ việc dọn dẹp vệ sinh để lấy mặt bằng, thu gom, chọn lọc vật liệu để nghệ sĩ làm nghệ thuật. Tổ trưởng dân phố cùng Hội phụ nữ và các em học sinh thu gom phế liệu. Các bác cao tuổi tham gia cùng nghệ sĩ trong suốt quá trình thực hiện tác phẩm. Khi thấy các nghệ sĩ xuất hiện, các bác cùng tham gia bê đỡ đồ nặng hoặc giữ giá các bộ phận để nghệ sĩ gắn bắt vào khung giá, vào tường. Dự án nghệ thuật đã thành công và có ý nghĩa với cộng đồng cư dân Phúc Tân nói riêng và xã hội nói chung. Khi tác phẩm được hoàn thiện và bàn giao lại cho cộng đồng, chính người dân Phúc Tân trở thành chủ thể trực tiếp chăm sóc, gìn giữ, bảo quản và vận hành tác phẩm. Họ phân chia mỗi tổ dân phố tự quản một đoạn bức tường nghệ thuật, bật đèn điện hằng ngày vào lúc 18h để tác phẩm gây được hiệu ứng vào ban đêm.

Đúng như nguyện vọng của chính quyền quận Hoàn Kiếm, khi đặt hàng nhóm nghệ sĩ đương đại, họ muốn biến bãi rác Phúc Tân thành điểm đến nghệ thuật, tức là biến một nơi khó kiểm soát trở thành một khu vực người dân tự quản. Thay đổi diện mạo Phúc Tân bằng nghệ thuật là một động cơ quản trị. Nghệ sĩ là những người trực tiếp tham gia quá trình này. Thông qua tác phẩm nghệ thuật, nghệ sĩ đã xây dựng một hệ thống giá trị bằng cách dùng nghệ thuật đối thoại với những

ký ức văn hoá của vùng đất mà vì nhiều lý do đã không còn được biết đến. Các câu chuyện văn hoá giúp người dân địa phương nhận diện được giá trị và lợi ích. Nhiều người dân khi được phỏng vấn đều rất ngạc nhiên khi biết vùng đất nhiều năm ngập nước, nhiều lao động nghèo lưu trú như Phúc Tân lại được nhìn nhận về giá trị văn hoá. Họ không ngần ngại chia sẻ rằng họ không hiểu lắm về nghệ thuật, người thấy đẹp vì nó giống thật, người thấy hay vì nó làm từ rác, nhưng tất cả rất vui khi nơi họ sống được chính quyền quan tâm, coi trọng để phát triển nghệ thuật ở đây. Môi trường sạch đẹp hơn, có nhiều người đến thăm, hàng quán có thể đông khách và biết đâu vì thế mà giá đất lại tăng là những lợi ích mà người dân nhìn thấy. Thông qua những câu chuyện văn hoá, nghệ thuật đã tạo được ảnh hưởng với người dân từ bên trong mỗi con người, xây dựng trong nhận thức của họ những quy chuẩn về giá trị và hành vi, thúc đẩy vai trò chủ thể của họ trong việc quản lý đất công và môi trường sống trong sạch. Rõ ràng đã có sự chuyển vai về trách nhiệm mà nghệ thuật là chất xúc tác.

Khi cộng đồng dân cư được trao quyền giám sát, quản lý, bảo vệ, tức là họ được tăng cường năng lực, quyền lực quản trị, tạo ra một quá trình biến đổi xã hội mà tự thân cộng đồng quyết định những phương thức hành động. Quá trình trao quyền này diễn ra ngay khi cộng đồng dân cư được thuyết phục tham gia vào quá trình thực hành tác phẩm nghệ thuật, từ lúc họ cùng bàn bạc, dọn dẹp mặt bằng để nghệ sĩ làm nghệ thuật, thu gom vật liệu, cùng nghệ sĩ gắn, ghép tác phẩm và sau này trông coi, bảo vệ tác phẩm. Khi người dân được trao quyền quản lý các tác phẩm nghệ thuật, đồng nghĩa với việc họ được trao quyền quản trị không gian công cộng, họ sẽ tự quản lý khu vực này bằng những hành động cụ thể như đảm bảo phong quang, sạch đẹp, bật đèn điện mỗi tối đúng giờ để tác phẩm phát huy hiệu quả thẩm mỹ vào ban đêm. Đương nhiên sẽ không ai còn cơ hội đổ rác thải và phế liệu xây dựng ở đây.

4. Kết luận

Trao quyền là một phương thức thúc đẩy cộng đồng nhất trí hành động vì mục tiêu chung, thúc đẩy năng lực của cộng đồng để bản thân họ tự đưa ra quyết định và chuyên hóa các quyết định đó thành hành động cụ thể, từ việc nâng cao hiểu biết pháp luật đến ý thức trách nhiệm, phát huy sức mạnh tập thể, hạn chế sự thờ ơ hay xoá bỏ những việc làm chưa chuẩn mực trước đó, để khu vực này trở nên sạch đẹp và đáng sống hơn, công bằng hơn, xoá đi sự yếu thế trong sự so sánh với các khu vực khác của đô thị.

Bản thân người dân cảm thấy được tín nhiệm, được tôn trọng, được quan tâm. Họ trở thành cộng đồng được đánh giá cao, không còn cảm giác là cộng đồng yếu thế, bị ngoài lề so với trung tâm. Đó là những

ARTS

giá trị tích cực, những hiệu ứng xã hội hiệu quả mà cả chính quyền và người dân được hưởng lợi từ một dự án nghệ thuật công cộng đem lại.

So với bức tường ngăn chặn và những biển cấm trước đây của chính quyền, một dự án nghệ thuật công cộng vừa đánh thức những giá trị văn hoá khu vực, vừa giúp chính quyền thành công hơn trong việc quản trị đất công.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Langdon Winner (1980), “Do artifact have politics?”, trong: *Modern Technology: Problem or Opportunity*, The MIT Press on behalf of American Academy of Arts & Sciences.
2. Joseph S. Nye Jr (2005), *Soft Power, The means to success in world politics*, PublicAffairs.
3. Trần Hoà (2019) “Quản lý yếu kém, bãi sông Hồng thành bãi rác”,
<https://giaoducthoidai.vn/quan-ly-yeu-kem-bai-song-hong-thanh-bai-rac-3828000.html> (truy cập ngày 11/4/2021)
4. Bùi Việt Hương (2021), *Quyền lực cứng, quyền lực mềm, quyền lực thông minh trong nền dân chủ*
https://tcnn.vn/news/detail/5468/Quyen_luc_cu_ng_quyen_luc_mem_quyen_luc_thong_minh_trong_nen_dan_chuall.html (truy cập ngày 17/4/2021)